

MAL 1030 Ir-Regoli tal-Kitba Maltija fil-Prattika 1

Il-Hamis 9 ta' Ġunju 2016
Il-Hin għall-Qari tal-Karta: 18:00 – 18:05
Il-Hin tal-Eżami: 18:05 – 20:05

F'dan l-eżami l-istudenti la jistgħu jużaw dizzjunarji u lanqas kotba oħra.

*Wieġeb iż-**żewġ** taqsimiet.*

- A.** Sib l-iżbalji ortografiċi f'dawn it-tliet siltiet, hożż sing taħthom u kkoreġihom billi tikteb il-kelma shih fil-verżjoni t-tajba bl-aħmar fl-ispazju ta' fuqhom. [90 marka]

Silta 1

Rovakka

Ftakart fiha malli beda jfissirli. Ftakart u, waqt li hu qiegħed jitkellem, fiha komplejt niftakar. Li kien jaf jaqra' l-ħsiebijiet (u ma kontx niskanta li kieku tabilhaqq kien jaf), ara kif jitbellah u jithasseb jekk fuq il-pultruna quddiemu fil-kamra serja tiegħi, hemmx mignun flok burokratiku prim. Haseb li ried. F'Rovakka ftakart, u iktar ma beda jgħid, iżjed komplejt niftakar.

Xtratha lit-tifla omm il-mara darba meta ż-żghira qagħdet għandha jumejn. Hadet lit-tifla s-suq ta' l-inħawi u din għoxiet fuq gaġġa flieles jpespsu bla sabar. Xtratilha wiehed. Haditulha d-dar u t-tifla tgħidx kemm wersqet bil-ferħ meta morna għaliha u writhulna.

Il-fellus baqa' għand omm il-mara u l-ħeġġa tat-tifla biex titla' hemm fi tmiem il-ġimgha żdiedet qatigh. Fellus mfissed daqstant qatt ma rajt. Ma nafx kif, it-tifla saret taf li t-tigieg jitimghuhom l-awrofakk. Insistiet li l-fellus awrofakk titimghu, u dak li għamlet. Barra li hu ikel tajjeb, minn hekk il-fellus ħa ismu. Rovakk għamditu ż-żghira u ħlief Rovakk tiela' u Rovakk niezel ma smajtx.

Sakemm, irrid ngħid, intbaħna li l-fellus m'hux raġel wara kollox. U issa saret Rovakka tiela' u niezla!

Żmien minnhom kont imħabbat iżjed mis-soltu u domna ftit ġimghat ma mmorru għand omm il-mara. Meta rġajna morna, stgħagibna kemm kienet kibret Rovakka.

“Ara x'se tagħmlu,” qaltilna l-kunjata. “Din ma tistax tibqa' hawn.”

Kellha raġun. Lil Rovakka bħala fellus daqs tikka kienu qieghduha f'kaxxa tal-kartun dejqa w għolja. U fiha baqgħet. Imma issa bilkemm setgħet tiċċaqlaq fiha. X'hin it-tifla ħarġitha minnha, fethet par ġwinħajn bil-kif. Rovakka kienet saret għattuqa l-ġmiel tagħha.

“Hawn bilkemm għandi fejn indur jien,” gemgmet omm il-mara. “Ma nistax inħalli lil din ukoll iddur ma' saqajja. U fil-kaxxa se tifga.”

Kellha raġun biex tbiegħ. Il-mara gergret li ma tridx imbarazz u li għalhekk lil Rovakka ma kenniex x'nambuha. It-tifla bkiet għax riedet iżzommha. Il-kunjata ttenni li għandha ma setgħetx tibqa'. U jien ma ngħid xejn: isbah mill-kwiet mhemmx.

Rebħet iż-żgħira. Il-mara qablet li Rovakka tiġi d-dar għal ftit żmien; wara naraw.

Tlaqniha fil-kantina. Matul il-jum inħalluha toħroġ ġol-ġnien; fil-ġħaxija ġewwa. Qisha soru nħallet mill-wegħdi, kif inbidlet! Saret iżjed wiefqa. Infethet. Imtliet. Il-ġnien madwar id-dar daret kull rokna tiegħu. Timxi qajla, tagħti b'rasha waħda f'waħda, taħsibha regina tad-dundjani, jekk mhux ukoll sidt id-dar hi.

Draġnieha u ħabbejnieha. Imma tħammeg l-hemm u l-hawn, l-iżjed wara l-bieb ta' barra, lill-mara dejjqitha.

“Nehilsu minnha, tafx. Ma tistax iżzomm kwarta nadif biha,” dgerger sikwit.

“Għaliya xorta. Sajjarha jekk trid.” inwiegeb jien.

Imma t-tifla ma riditx taf. B'Rovakka kellha għors. Sa traqqadha magħha kienet, kieku tajnieha l-lala. Madankollu, fl-għerf tagħha qablet li Rovakka ma kienx lokha magħna.

“Halluha ftit iehor,” talbitna, “ftit iehor biss.”

“Ftit iehor, imbagħad jew ngħatuha jew insajjruha.”

“Jekk issajruha tghidulix, imma. Jien ma rridx niekol minnha.”

La tajnieha, u lanqas sajjarnieha. Darba smajnieha barra tqaqi mbeżża'. Hriġna naraw x'garalha. Ma sibnihiex.

“B'hekk l-industrija tat-tjur issa saret wahda mill-izjed effiċċjenti li għandna.” kien qed jgħidli bi kburija l-barrani li ġie jżurni biex ifissirli kemm seta' jgħina u jgħallimna, jigiifieri jbiegħelna.

Hu u jitkellem, kont bqajt nisimgħu b'halqi miftuħ, il-hin kollu niftakar f'Rovakka u ingib quddiem għajnejja t-tigieġ f'pajjiz dak ir-raġel.

(Adattata minn *Il-Halliel u Stejjer Ohra* ta' Lino Spiteri)

Silta 2

Il-Virus Zika

Il-virus Zika qiegħed iħasseb lil ħafna Maltin wara li ftit ġimgħat ilu fl-aħbarijiet issemma' kif żagħżuġħ Malti laqqat dan il-virus waqt is-safar f'postijiet affettwati. S'issa, il-virus fl-Ewropa nstab biss f'persuni li ġew lura minn safar fil-pajjiżi milquta miz-Zika, u għalhekk Malta bħalissa ma tinsab fl-ebda periklu.

Dan il-virus jiġi trażmess permezz ta' nemusa nfettata tal-ġeneru *Aedes*, fosthom l-*Asian tiger mosquito*, li tkun qegħda għorr iz-Zika. F'każijiet rari ħafna, il-virus Zika ġie trażmess sesswalment. Sakemm in-nemus ma jkunx qiegħed iġorr il-mikrobu, mhemmx riskju li gidma tan-nemusa tista' tinfetta lin-nies.

Bħalissa, iz-Zika qiegħed jinfirex b'mod allarmanti f'pajjiżi fl-Amerika t'lsfel, b'mod speċjali fil-Brazil, fl-Amerika Ċentrali, fil-gżejjer tal-Paċifiku u fl-Asja tax-Xlokk, fosthom fit-Tajlandja. L-Għaqda Dinjija tas-Saħħa ddikjarat il-firxa ta' din il-marda bħala emerġenza, partikolarment minħabba l-kumplikazzjonijiet li jistgħu jaffettwaw lit-trabi li jkunu għadhom fil-ġuf.

Tmenin fil-mija ta' dawk infettati b'dan il-virus ma jkollhom ebda sintomu. Huma madwar wieħed minn kull ħames persuni infettati biss li jiżviluppaw iz-Zika. Minn informazzjoni li għandna, ma hemm l-ebda riskju li l-virus Zika jittieħed minn persuna għal oħra, sakemm mhux sesswalment, lanqas waqt il-perjodu li persuna tkun qed turi s-sintomi tal-marda. Ġeneralment, dawk li jiżviluppaw il-virus jkollhom sintomi ħfief, li jistgħu joħorġu f'temp ta' ġimagħtejn, u jinkludu deni, raxx, uġiġħ fil-ġogi, uġiġħ fil-muskoli, ħmura fl-għajnejn u uġiġħ ta' ras għal ftit jiem sa ġimgħa, u wara dan ifiequ kompletament. Dijanjosi taz-Zika tista' tiġi kkonfermata permezz ta' testijiet għal-preżenza tal-virus fid-dem.

Filwaqt li s-sintomi ta' dan il-virus rari ħafna jwasslu għall-bżonn ta' kura fl-isptar u għal fatalitajiet, huma l-kumplikazzjonijiet li possibilment jistgħu jaffettwaw lit-trabi fil-ġuf li huma nkwetanti. L-evidenza qiegħda turi konnessjoni bejn il-virus Zika u l-mikrokefalija, difett kongenitali fejn it-tarbija titwieled b'ras żgħira b'mod anormali, li hu assoċjat ma' diffikultajiet fl-iżvilupp tal-moħħ. Għaldaqstant, in-nisa tqal għandhom jevitaw is-safar lejn postijiet milquta minn dan il-virus, u n-nisa għandhom jevitaw li jinqabdu tqal waqt is-safar f'dawn il-postijiet. In-nisa tqal li jsiefru lejn postijiet fejn hemm iz-Zika għandhom jinfurmaw lill-ostetriku tagħhom meta jaslu lura Malta. Il-persuni b'sistema ta' immunita dgħajjfa, morda serjament u l-anzjani, ukoll għandhom jikkonsultaw lit-tabib tagħhom qabel isiefru lejn postijiet milquta miz-Zika.

Min jirritorna Malta minn pajjiżi fejn hemm iz-Zika u jiżviluppa xi sintomi relatati mal-virus fi żmien ġimagħtejn minn meta jkun ġie lura, għandu jikkuntattja lit-tabib

tiegħu immedjatement. Jekk jiġi ikkonfermat li persuna jkollha l-virus, jittieħdu l-passi meħtieġa mill-awtoritajjiet tas-saħħa, l-aktar biex jiġi evitat li l-persuna infettata tingidem min xi nemusa, li mbagħad iġġorr u tferrex iz-Zika lil min tigdem. Minħabba xi evidenza li dan il-virus jista' jittieħed waqt is-sess mhux protett, dawk li jiġu lura minn pajjiżi fejn hemm iz-Zika għandhom jagħmlu użu mill-kondoms għal perjodu ta' xahar minn meta jirritornaw Malta, u għal sitt xhur jekk jiżvillupaw is-sintomi tal-virus, bħala prekawzjoni.

S'issa għad m'hemm l-ebda tilqima kontra z-Zika. Għalkemm in-nemus f'Malta bħalissa m'hux iġorr il-virus, il-publiku għandu jagħmel l-almu tiegħu sabiex jevita l-gdim tan-nemus u jieħu prekawzjonijiet li jillimitaw il-firxa tan-nemus, b'mod partikolari l-*Asian tiger mosquito*. Din in-nemusa, li tintagħraf faċilment milli strixxi bojod u suwed tagħha, tkun attiva l-iktar bejn ix-xhur ta' Mejju u Novembru, u fil-preżent ma tagħmillek xejn ħlief gidma kehra.

Kemm jista' jkun, kull sors ta' ilma fil-miftuħ għandu jiġi eliminat, biex tiġi evitata r-riproduzzjoni tan-nemus, minħabba li dan ifittex l-ilma biex ibid. Wieħed għandu jevita li jħalli kontenituri li jingabar l-ilma fihom barra, bħal platti tal-qsari u kontenituri tal-ikel. Huwa importanti wkoll li tankijiet tal-ilma, bjar u ġibjuni jinżammu mgħottija.

Evita wkoll li tingidem minn-nemus, qabelxejn billi tnaqqas il-ħin li tqatta barra meta n-nemus ikun l-iktar attiv (li fil-kas tal-*Asian tiger mosquito* huwa matul il-ġurnata), tuża *insect repellent* li fih id-DEET fuq partijiet tal-ġisem mikxufin u fuq il-ħwejjeġ, tara li ġismek tgħattieh bil-ħwejjeġ kemm jista' jkun, tuża xipka tan-nemus meta torqod fuq barra u biex tipproteġi lit-trabi, u tagħmel użu mill-fannijiet, peress li dan in-nemus mhux b'saħtu ħafna biex itir.

(Adattat minn kitba tad-Direttorat għall-Promozzjoni tas-Saħħa u l-Prevenzjoni tal-Mard)

Nardu baqa' jittawwal lill-familja tal-Belt mill-inqas darba fil-gimgħa u mhux l-ewwel darba li jibqa' hemm jiekol magħhom, waqt li jieħu gost jisma' l-aħħar aħbarijiet ta' dik il-familja li tista' tgħid kienet saret qisha l-familja tiegħu.

Kienu ilhom jafu 'l-xulxin sbatax il-sena, għalkemm ftit li xejn kienu jafu dwaru. Dan kien mizzewweg? Kellu tfal? Kellu dar tiegħu jew joqgħod fid-dar tas-Sinjura Barunissa? Insomma, mhux li kien affariehom eżatt, u lanqas ma setaw jaqbdu u jistaqsuh. Baqa' xorta waħda jagħti dik l-għajnuna finanzjarja lil Mattea, li biha setgħet tagħmel kuraġġ biex ħajret lil Luciano jibda u jkompli l-Universita'.

Kellha kurzita kbira biex tkun taf minn fejn kienu jiġu dawk il-flus li jwaslilha Nardu. Kellha suspett, imma kien biss suspett li qatt ma qalitu lil ħadd... li dawk kienu jaslu minn barra minn Malta mingħand dak l-iben tal-Barunissa, li kien jismu Damiano, li jgħidu li telaq minn hawn għax kellu xi jgħid ma' ommu. U tgħid mhux minħabba li kellu dik ir-relazjoni mas-seftura li jisimha Luċija u li miskina mietet meta twieldilha Luciano? Ċara l-istorja daqs il-kristall!

Wara li għaddew bosta snin, kellhom isiru jafu li Nardu ma kienx mizzewweg u li kien joqgħod ma' missieru xwejjaħ f'dar qrib il-baħar lejn ix-Xemxija, għalkemm ta' kuljum kellu jmur jittawwal lis-Sinjura Barunissa biex jara li kollox sew u dan kien ifisser li joqgħod ta' kuljum jisma' t-tgergir tagħha. Kemm kienet tgerger! Għal mitt ħaġa kienet tgerger, imma l-aktar għax tħoss in-nuqqas taż-żewġ ulieda: wieħed Damiano, li qabad u telaq wara

argument li kellhu magħha – ma tafx x'sar minnu, ħlief li siefer – u l-ieħor, Maurizio... rasu iebsa wkoll milli jidher. Lanqas li fittxuhom bil-qampiena lil dawk iż-żewġ ulied! Lil min ħargu jixbħu? Żgur mhux lilha! Skont ma kienet spiss tirrepeti: kellha dritt fuq Maurizio; ma kienx biħsiebha ċċedilu li ma jmurx jagħmel bħall-kbir. Iva, kellha d-dritt tordnal u jgħix qrib tagħha biex tarah kuljum. Dak kien ir-raġunament tagħha! Miskin, Maurizio kien l-iben li fadlilha w allura bilfors li tgerger fuqu u fuq ħadd iktar. Spiċċa l-vittma tagħha.

Nardu kien jirrispetthom kollha lill-familjari ta' Mattea, imma, naturalment, l-ikbar interess tiegħu kien f'Luciano. Erhilo jistaqsieh kif sejjer fl-istudju u jekk hux kuntent li qabad dik il-linja tal-ligi. Tgħid għad ikun kuntent jaħdem qalb il-ġlied u d-delitti, daqskemm kien ta' natural gwejjed? Spiss kien iwissih biex ma jistudjx iżzejjed li ma jmurx jimrad, waqt li Luciano kien jidbissem u ma jwieġbu xejn. Dak Luciano kien ta' ftit diskors ma' kulħadd. Hekk kien magħmul u, jekk ma tidrahx, taħseb li kien biċ-ċiera miegħek.

Fl-istess ħin trid tiftakar li hu kien dejjem iħoss li Nardu seta', kieku ried, jwieġeb bosta mill-mistoqsijiet li kienu qed jagħmlulu ħajtu miżerabli. Dik ewlenija kienet li hu tant xtaq ikun jaf min kien missieru. U dan mhux biss biex jaqta' l-kurżità, imma għax xtaq iserraħ moħħu li missieru għadu ħajj. Madankollu, kif kienet wissietu Mattea, u hu kien qabel magħha, ma kellu qatt isaqsu dik il-mistoqsija lil Nardu. Kien hemm il-periklu li jtilfu l-ħbieberija tiegħu u jibqgħu xorta bla twegiba.

Darba kien wasal il-Milied u Nardu waħhalha f'rasu li Luciano kien jidher għajjen mill-istudju u li kien jeħtieġu jistrieħ ftit. Staqsih jekk jixtieqx jieħdu dawra bil-kaless fil-kampanja għal ftit arja friska; il-guvni deher li għogħbit u l-ideja, għalkemm l-eżamijiet ma

kienux wisq il-bogħod. Insomma, f'kemm ili ngħidlek, għalaq il-kotba, libes u lesta għall-ħarga.

Il-gwerra kienet ilha sejra aktar minn tlett snin u kulħadd kien jitkellem fuqha. Nardu qal li jaħseb li ma baqgħalhiex wisq xi ttul; Luciano wiegħbu li jkun aħjar jekk tispiċċa biex ma jmutux aktar persuni nnoċenti, u biex ma jaslux aktar feruti Malta li sa dak iż-żmien ħadet l-isem ta' *The Nurse of the Mediterranean*.

“Veru, hekk hu, kif qed tgħid int, Luciano. Il-gwerrer m'humieħ sbieħ, l-aktar għal dawk li jmorru jissieltu fihom. Imma, ftakar ħaġa waħda... din serja ġmielha, tafx... li issa la tispiċċa l-gwerra hawn Malta se jaqa' ġuħ kbir.”

“Kif? Bilfors, allura? Din min fejn ġibtha, Nard?”

“Iva, l-istorja dejjem hekk kienet u hekk se terġa' tkun din id-darba. Għax jibdew is-sensji mit-Tarzna, mill-Militar u min-Navy u tara kif, minflok nies imutu bil-gwerra, jkollna nies imutu bil-ġuħ. Inti ma tafx, imma billi ma tmurx tixtri ma tkunx taf ċerti affarijiet. Pereżempju, inti taf x'gara' dil-ġimgħa? Dil-ġimgħa għola l-prezz tal-ħobs, tal-għagin u tad-dqiq! Li jfisser għollew ukoll il-pastizzi, il-qassatat, l-imqaret, il-biskuttelli, il-qagħaq tal-ħmira u xi platt ravjul, jekk jiftillek tmur tieklu minn barra. Hemm aħna, bdejna!”

“Prosit! Taf li ma kontx naf biż-żieda fil-prezzijiet? U din li wara l-gwerra se jkollna l-għaks, din qatt ma ħsibtha... għalkemm niftakar li drabi studjajna dwar dan billi dan gara f'pajjiżi oħra, imma aħna l-istudenti rari naplikaw dak li nistudjaw fil-ħajja ta' kuljum.”

(Adattata minn *Luciano* ta' Lina Brockdorff)